

Stefan Batory (1548/1611)

Opracowanie historyczno-literackie

Stefan Batory (1548/1611)

muzyka: śpiewany panegiryk wg tabulatury organowej z 1548 r.

słowa: autor nieznany

„Stefan Batory” to śpiewany panegiryk na cześć króla Stefana Batorego. Spisany najprawdopodobniej krótko po śmierci monarchy, opublikowany przez Teodora Zawackiego w jego dziele „Porządek y rozrodzenie książąt y Królów Polskich” (Kraków 1611), przez Zygmunta Glogera w 1905 (nieznany śpiewnik historyczny z końca XVI wieku) oraz przez Jana Janowa w „Pamiętniku Literackim” w 1929 roku. Muzykę wzięto z „Tabulatury Organowej z 1548 roku” z klasztoru św. Ducha w Krakowie.

Nota historyczna

Z woli narodu szlacheckiego Stefan Batory¹ zasiadł na tronie jednoczącym Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie 15 grudnia 1575 roku. Panował tylko dekadę. Przez dziesięć lat zmienił jednak Rzeczpospolitą tak, że nie wymazał tego nawet jej późniejszy upadek.

István Báthory przejął państwo, które dopiero co dokonało rzeczy wielkich. Zawarta w 1569 roku Unia Lubelska² stworzyła Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Zarówno postanowienia tej unii jak i sposób jej uchwalenia były czymś do tej pory nieznanym w europejskiej historii. Bez przemocy, pokojowymi metodami, zbudowano unię realną dwóch państw i narodów.

---

¹ Stefan Batory (węg. Báthory István, ur. 27 września 1533 w Szilágysomlyó, zm. 12 grudnia 1586 w Grodnie) – syn Stefana Batorego i Katarzyny Telegdi, od 1571 książę siedmiogrodzki, od 1576 mąż Anny Jagiellonki i iure uxoris król Polski. Artykuł na [Historia](#), Artykuł na [Dzieje.pl](#), Artykuły na [Wielka Historia](#), Artykuł na [Życiorysy](#), Strona na [Wikipedii](#), Podcast [Muzeum Historii Polski na Youtube](#), Królewski Gambit – film na [Youtube](#)

² Unia lubelska – porozumienie pomiędzy stanami Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego zawarte 1 lipca 1569 na sejmie walnym w Lublinie. Określana jako unia realna, w odróżnieniu od poprzednich, wiążących oba państwa tylko osobą władcy (unia personalna). Została przyjęta 28 czerwca, a podpisana 1 lipca 1569, ostatecznie ratyfikowana przez króla 4 lipca 1569. Artykuł 3 potwierdzenia unii lubelskiej przez Zygmunta II Augusta z 4 lipca 1569 roku głosił, *iż już Królestwo polskie i Wielkie Księstwo litewskie jest jedno nierozdzielne i nierozne ciało, a także nierozna, ale jedna a spolna Rzeczpospolita, która się ze dwu państw i narodów w jeden lud zniosta i spoita*. W jej wyniku powstało państwo znane w historiografii jako Rzeczpospolita Obojga Narodów – ze wspólnym monarchą, herbem, sejmem, walutą, polityką zagraniczną i obronną – zachowano odrębny skarb, urzędy, wojsko i sądownictwo. Wykład prof. Gniterka na [Youtube](#), Archiwalia na [Agad](#), Felieton na [Polskie Radio](#), Artykuł na [Kroniki Dziejów](#), Strona na [Wikipedii](#)

Portret króla Stefana Batorego w stroju szlacheckim, według obrazu Marcina Kobera z 1846 r.. Autorem rysunku jest Aleksander Lesser. Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie – Zbiory Cyfrowe

Polska i Litwa stworzyły potęgę, która dawała mocne szanse na oparcie się wrogim sąsiadom – zwłaszcza Moskwie. Była to jednak potęga niejako uszpierna. Rzeczypospolitej brakowało siły militarnej.

Król Zygmunt August wprowadził w 1562 roku reformę tworzącą stałe „wojsko kwarciane”, ale jego formowanie szło zdecydowanie za wolno. Było to widoczne zwłaszcza na Litwie, gdzie wojsko było nie dość, że nieliczne i z reguły przestarzałe. W obu częściach Rzeczypospolitej szczególnie dotkliwie brakowało nowoczesnej piechoty, niezbędnej dla zdobywania i obrony twierdz. Aby to zmienić król Stefan utworzył piechotę wybraniecką³. Rekruci do tej formacji początkowo mieli być wybierani ze wszystkich chłopów, ale Sejm ograniczył bazę rekrutacyjną tylko do dóbr królewskich w Koronie i na Litwie. Niestety, na skutek jawnego sabotowania

królewskich rozkazów przez dzierżawców oraz braku zainteresowania ze strony samych chłopów, piechota wybraniecka była formacją nieliczną – w najlepszym czasie około 2,5 tysiąca w całej Rzeczypospolitej. Pamięć o chłopskim wojsku przetrwała jednak wieki. Jej dalekim echem było utworzenie w XVIII wieku regimentu łanowego. W czasach zaborów królewski wybraniec idąc pod Batorym przeciwko Moskwie stał się jedną z ikonicznych postaci naszej pamięci historycznej. Militarnie znacznie lepsze wyniki dało przekonanie szlachty do uchwalenia specjalnych podatków, dzięki którym rozpoczęto budowę profesjonalnej, zaciężnej armii z silną piechotą i artylerią. Nowe wojsko bardzo szybko przydało się w wojnie ze zbuntowanym Gdańskiem, oraz w demonstracji zbrojnej, która uspokoiła prohabsburskie nastroje na Litwie i w Prusach.

Za głównego przeciwnika Rzeczypospolitej Batory uznał Wielkie Księstwo Moskiewskie. Od początku swojego istnienia, zgodnie z doktryną „zbierania ruskiej ziemi”, było on zaciekle rywalizującym państwem polsko – litewskiego.

³ Piechota wybraniecka (wybrańcy) – rodzaj oddziałów wojskowych w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, do której rekrutowani byli jedynie chłopci z dóbr królewskich w Koronie od 1578 i na Litwie od 1595. Artykuł na Historia.org.pl, Artykuł na [Wikipedii](https://pl.wikipedia.org/wiki/Piechota_wybraniecka)

ŚPIEWNIK NIEPODLEGŁOŚCI

W połowie XVI wieku, pod rządami Iwana IV Groźnego⁴ rozpoczęło otwartą wojnę o dostęp do Bałtyku. Głównym celem było państwo zakonne w Inflantach, na które pierwsze uderzenie poszło już 1558 roku. Iwan atakował też wschodnie ziemie Litwy. W 1563 roku jego wojska zdobyły strategicznie ważny Połock. Ciężkie boje z moskiewskimi wojskami uświadomiły Litwinom, że bez polskiego wsparcia nie obronią się wobec agresji Iwana. Ta świadomość była jednym z fundamentów przychylności litewskich bojarów dla Unii Lubelskiej. Stefan Batory jako doświadczony strateg doskonale rozumiał, że zatrzymanie Moskwy jest kwestią absolutnie zasadniczą dla przetrwania Rzeczypospolitej. W 1575 roku Iwan ponownie uderzył na Inflanty, dwa lata później uderzeniem na Rewel doprowadził do wybuchu I wojny polsko – rosyjskiej⁵. W 1578 roku zajął praktycznie wszystkie inflanckie zamki i miasta. Tylko Ryga stawiała Moskalom skuteczny opór. Polski kontratak ruszył w 1579 roku. Silna, zorganizowana wedle najlepszych zachodnich wzorów armia króla Stefana szybko zaczęła odbijać utracone ziemie. Jeszcze w tym samym roku wyzwolono Połock. Rok później w kolejnej kampanii wojska Rzeczypospolitej zajęły Wielkie Łuki, Wieliz i Uświat.

Stefan Batory pod Pskowem obraz autorstwa Jana Matejki zaczęty w lutym 1870, ukończony w czerwcu 1872 r. Źródło: Cyfrowa Kolekcja Zamku Królewskiego w Warszawie

W trzeciej kampanii 1581 roku wojska królewskie otoczyły potężnie ufortyfikowany Psków. Bardzo ciężkie dla obu stron oblężenie trwało pół roku.

---

⁴ Iwan IV Groźny (ros. Иван IV Васильевич lub Иван Грозный; ur. 25 sierpnia 1530 w Kołomienskoje, zm. 18 marca 1584 w Moskwie) – car Rosji z dynastii Rurykowiczów, syn Wasyla III i Heleny Glińskiej. Od 13 grudnia (3 grudnia starego stylu) 1533 wielki książę moskiewski, car „Wszehrusi” w latach 1547–1584. Był pierwszym władcą Rosji, który koronował się na cara 16 stycznia 1547 (tytuł ten nie był uznawany w Rzeczypospolitej). Iwan Groźny zaczął zwoływać Sobór Ziemski, zakończył Sudebnik w 1550 r. Wdrożono reformy sądownictwa i zarządzania, w tym elementy samorządu lokalnego (reformy ziemskie, wojewódzkie i inne). Po zdradzie księcia Kurbskiego wprowadzono opriczninę. Iwan IV po raz pierwszy nawiązał stosunki handlowe z Anglią (1553) i Holandią oraz założył pierwszą drukarnię w Moskwie. Podbił Chanat Kazański (1552) i Astrachański (1556). W latach 1558–1583 toczyła się wojna w Inflantach nad Morzem Bałtyckim i walki z protektoratem krymskiego chana Dewleta Gireja. Po wygraniu bitwy pod Molodinem w 1572 r. państwo moskiewskie skonsolidowało prawa do chanatów kazańskich i astrachańskich oraz przystąpiło do podboju chanatu syberyjskiego w 1581 r. Artykuł na HistMag.org, Wykład prof. Nowaka na [Youtube](https://www.youtube.com/watch?v=...), Strona na [Wikipedii](https://pl.wikipedia.org/wiki/Iwan_IV_Groźny)

⁵ Wojna polsko-rosyjska w latach 1577–1582 – konflikt zbrojny pomiędzy Rzeczpospolitą a Carstwem Rosyjskim w latach 1577–1582 o Inflanty i ziemie połocką. Artykuł na [Dafato](http://Dafato.pl), Artykuł na [Wielka Historia](http://WielkaHistoria.pl), Strona na [Wikipedii](https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojna_polsko-rosyjska_w_latach_1577-1582)

ŚPIEWNIK NIEPODLEGŁOŚCI

Jednak to Iwan poprosił o pokój, zmuszony do tego odcięciem jego wojsk w Inflantach. Wojna zakończona w 1582 roku rozejmem w Jamie Zapolskim była wielkim sukcesem Rzeczypospolitej i samego króla Stefana. Walka Moskwy o dostęp do morza zakończyła się dotkliwą, brzemioną w skutki porażką. Państwo moskiewskie zostało zepchnięte do głębokiej defensywy, a po śmierci Iwana czas „Wielkiej Smuty”. Rzeczypospolita zyskała bezcenny czas – kilka dekad na przygotowanie się do kolejnej rundy rywalizacji z Moskwą o Europę Środkowo – Wschodnią.

Uniwersytet Wileński skan z książki J. Bieliński „Uniwersytet Wileński: 1579-1831”.
Źródło: Polona

Gdyby nie trzy zwycięskie kampanie króla Stefana Batorego mogliśmy przegrać tę rywalizację już w XVI wieku. Wtedy Polska mogłaby zniknąć z mapy nie pod koniec XVIII, ale gdzieś w połowie XVII wieku. Zmieniłoby to całkowicie naszą historię, która z dzisiejszej perspektywy stałaby się niewyobrażalną tragedią. Finał mógł być taki, że dzisiaj bylibyśmy zachodnimi prowincjami „rosyjskiego miru”. Król Stefan i jego żołnierze przekreślili ten scenariusz. Dali nam czas. Dali nam ponad dwieście lat polskiej historii, której świadomość w XIX wieku zbudowała nowoczesny polski naród. Dla Polaków żyjących w rosyjskim zaborze już samo wspomnienie, że kiedyś nie tylko potrafili walczyć z Moskwą, ale bili ją i zwyciężali było jak najpotężniejsza broń, pozwalająca przetrwać czasy mroku. Batory i jego wojsko dali też Litwie czas na kulturowe okrzepnięcie, dzięki któremu nawet po upadku Rzeczypospolitej Rosja mimo wielkich wysiłków nie mogła totalnie zrusyfikować ziem Wielkiego Księstwa i kulturowo zatrzymała się na jego dawnych granicach. Warto pamiętać, jak wielkie znaczenie miała tutaj jedna z pokojowych decyzji króla Stefana, tworząca w 1579 roku Akademię i Uniwersytet Wileński⁶.

⁶ Uniwersytet Wileński (lit. Vilniaus universitetas) – państwowy uniwersytet w Wilnie, założony w 1579 przez króla Stefana Batorego jako Akademia i Uniwersytet Wileński Towarzystwa Jezusowego; po kasacie Towarzystwa Jezusowego (1773) upaństwowiony i zreformowany przez Komisję Edukacji Narodowej; w II Rzeczypospolitej w latach 1919–1939 Uniwersytet Stefana Batorego; trzeci uniwersytet utworzony na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (drugim był Uniwersytet Albrechta w Królewcu, który otrzymał przywilej od króla Zygmunta Augusta 28 marca 1560) i jeden z najstarszych uniwersytetów w Europie Wschodniej i Północnej; współcześnie nazwę tę nosi uniwersytet litewski. Artykuł [Muzeum Historii Polski](#), Artykuł na [Dzieje.pl](#), Strona na [Wikipedii](#)

ŚPIEWNIK NIEPODLEGŁOŚCI

Uczelnia ta miała na ziemię litewską taki sam wpływ jak Uniwersytet Jagielloński na ziemię Korony. Otworzyła cały kraj na zachodnią kulturę i nieodwracalnie go zmieniła. To dzięki temu Wileńszczyzna i Litwa etnicznie kulturowo nigdy nie stała się Rosją, a dzisiaj nawet na podporządkowanej Rosji Białorusi niemal na każdym kroku widać relikty kultury, którą dzięki królowi Stefanowi budowała wileńska Akademia.

Polityka Stefana Batorego miała też wieloraki wpływ na gospodarkę i życie polityczne ziem Rzeczypospolitej. W wojnie ze zbuntowanym Gdańskiem w porę pohamował chęć zemsty i choć doprowadził do ukorzenia buntowników, to jednocześnie zmienił ich w najwierniejszych sojuszników. Gdańsk zaciekle opierał się wszelkim wrogom Rzeczypospolitej, a symbolem tej wierności może być to, że odmawiał

otwarcenia bram Prusakom nawet wtedy, kiedy nie było już państwa, z którym się związał. Ogromne znaczenie dla wewnętrznych spraw Korony miało utworzenie w 1578 roku Trybunału Koronnego – najwyższego sądu apelacyjnego Królestwa Polskiego. Trzy lata później powstał Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego, mający takie same kompetencje. Doprowadziło to do realnego utworzenia niezależnej od króla władzy sądowniczej, będącej jednym z fundamentów nowoczesnego ustroju ówczesnej Rzeczypospolitej. W XVIII wieku wobec zagarnięcia tych sądów przez wpływy magnackie ich realne znaczenie upadło, a reformy Sejmu Wielkiego nie zdążyły go przywrócić. Jednak do tego czasu ich praca gruntownie zmieniła świadomość polityczną narodu szlacheckiego i zostawiła dziedzictwo z fundamentalnym przekonaniem, że to nie nieograniczona wola władcy ma kształtować Rzeczypospolitą, ale stanowione prawo egzekwowane w niezależnych od króla sądach.

To właśnie ta świadomość była bodaj najmocniejszą tarczą, dzięki której do końca nigdy nie ulegliśmy Moskwie.

Siedziba trybunału koronnego w Piotrkowie. Ilustracja z czasopisma „Opiekun Domowy. R.7, Serja 2, № 28 (12 lipca 1871)”. Źródło: Polona

Podsumowując – wielki król obcego rodu, który władał wspaniale, choć krótko, dał Rzeczypospolitej potęgę, której wspomnienie nawet w czasach upadku była nadzieją na odrodzenie. Kiedy umierał jedne scenariusze naszej historii były już na trwałe przekreślone, inne otwarte. Co jego następcy z tym zrobili, to już temat na inną opowieść.

Analiza tekstu

Pieśń jest pośmiertnym hołdem dla wielkiego króla. Na początku anonimowy autor przedstawia Batorego jako „rycerza godnego” i „króla walecznego”. Dalej wymienia zasługi króla.

Moskwicin „uskromiony” (poskromiony, pokonany) to wspomnienie trzech kampanii przeciwko Moskwie. Uznanie przez „nadętego gdańszczanina” to odniesienie do złamania prohabsburskiego buntu największego miasta Rzeczypospolitej – Gdańska. Wszystkie te zwycięstwa zdaniem Anonima sprawiły, że w „Polszcze” panowały wówczas „pokój, ochłoda, rozkosz i zgoda”.

Utwór kończy klasyczny pogrzebowy lament – wspomnienie przedwczesnej śmierci króla i zapewnienie, że król w Polsce będzie żył wiecznie, bo zamiast życia „stawił” (zostawił) swoim poddanym nieśmiertelną sławę jego czynów. Wyraźne, dwukrotne, wspomnienie tylko o Polsce, a nie o Polsce i Litwie lub o całej Rzeczypospolitej wydaje się wskazywać, że autor pochodził z Królestwa Polskiego.

Autor opracowania: Piotr Pacak

ŚPIEWNIK **NIEPODLEGŁOŚCI**

Dofinansowano ze środków Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach Programu „Patriotyzm Jutra”.